

UDK: 329 (497.5) "1905/1914"
929 Tartaglia, I. "1905/1914"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 1. veljače 2000.

Djelovanje Ive Tartaglie u Hrvatskoj demokratskoj stranci i Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci

NORKA MACHIEDO-MLADINIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

Prateći zalaganje Ive Tartaglie rasvjetljava se ne samo djelovanje Hrvatske demokratske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke, već i društveno političko previranje u Dalmaciji početkom 20. stoljeća, tog izrazito burnoga razdoblja političkog razvoja i zaoštrenih međunarodnih odnosa koji su doveli do svjetskog sukoba.

I prije osnutka Hrvatske demokratske stranke (HDS) Tartaglia¹ je zastupao stajališta srodna onima iskazanima u toj stranci te njegov pristup stranci nije bio iznenađenje niti je bio formalne naravi, već je značio da se slaže s ciljem i programom i da će pomoći u njihovu ostvarenju.

Na osnivačkoj skupštini HDS u Splitu 1905. Tartaglia je izabran za tajnika i tu je dužnost vršio do 1914. tj. do kraja djelovanja stranke. Kao tajnik razrađivao je svaku akciju i održavanje skupa, vodio blagajnu, raspoređivao novčana sredstva i time je bio suodgovoran za uspjeh stranke. Bio je urednik stranačkih glasila *Slobode* i *Pučke slobode*, upravitelj *Pučke štedionice* te je na ovaj ili onaj način sudjelovao u svim aktivnostima stranke: javnim nastupima, održavanjem predavanja, sastavljanjem i podnošenjem izvještaja, iznošenjem prijedloga, upravljanjem raznih akcija, radom u odborima i dr. Prisjećajući se svog rada u stranci sam je Tartaglia napisao: "U toj stranci sam kao sekretar i blagajnik radio danju i noću ... na organizaciji, na propagandi i za izbore.

¹ Ivo Tartaglia (1880.-1949.) rano je počeo pratiti društveno političke događaje. Nakon završenog studija prava vraća se u Split i aktivno sudjeluje u životu grada. Svojim desetogodišnjim vodstvom grada (1918.-1928.) pridonio je znatnom napretku Splita. Bio je prvi ban Primorske banovine (1929.-1932.), a svojom voljom odlazi s te dužnosti, ali ostaje i dalje aktivan u javnom životu Hrvatske. Od osnutka je u vodstvu Jadranske straže (potpredsjednik 1922.-1928., predsjednik 1929.-1941.), naše jedine pomorske organizacije. Kao dobar poznavalac kulture i umjetnosti bio je mecena, bibliofil, skupio je najveću privatnu zbirku umjetnina u Dalmaciji, utemeljio je mnoge kulturne ustanove u Splitu, bio je predsjednik Hrvatskoga društva umjetnosti.

Bio sam administrator, a kasnije i urednik stranačkog lista Sloboda, vođio sam stranačka društva i stranačke privredne ustanove, stavio sam stranci na raspoloženje prostorije u mojoj kući uz neznatnu kiriju, koju naravno nisam uvijek mogao naplatiti”. Za sebe, kao ni ostali osnivači stranke, nije ništa tražio, a “trošio sam i vrijeme i zdravlje i novac...”.² Radom u HDS, kasnije u Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci, Tartaglia je stekao dragocjeno iskustvo koje će doći do izražaja u njegovu daljnjem životu. Naime i nakon raspada stranke ostao je prisutan u političkom i kulturnom životu hrvatskoga naroda, ali više nikada nije bio član neke političke stranke.

Osmutak Hrvatske demokratske stranke

Tartaglia vjerojatno nije upoznao Josipa Smodlaku za vrijeme svoga studija, iako je za njegovo djelovanje sigurno čuo jer je Smodlaka već tada bio poznati političar u Dalmaciji.³ Moguće je da se Tartaglia sa Smodlakom upoznao u Splitu preko dr. Vjekoslava Škarice, koji je bio pravaš i suradnik Smodlake, a kod kojega je mladi Tartaglia radio kao odvjetnički pripravnik, nakon završenog studija i položenog doktorata 1903. godine.

Dvadesetogodišnja tiranija Khuena Héderváryja iscrpila je strpljenje Hrvata, što se pokazalo 1903. valom nemira i demonstracija, i završilo je odlaskom Khuena na novu dužnost; postao je predsjednik ugarske vlade. Mađarizacija Hrvatske, za što se Khuen zalagao, nije uspjela. Pokazalo se također da je dvojna monarhija neodrživa, jer ni jedna polovica države tim rješenjem nije bila zadovoljna.

U Hrvatskoj je raslo uvjerenje da se dotadašnje političke prvake ne može potaknuti na odlučnije korake. Novi ljudi teže aktivnijoj politici i daju poticaj osnutku novih političkih stranaka. U Zagrebu su 1904. osnovane Hrvatska napredna stranka (HNS) i Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Obje su se zalagale za demokratizaciju, antiklerikalno usmjerenje i zagovarale su hrvatsko-srpsku slogu i suradnju.⁴ Stranka ta-

² Ivo TARTAGLIA (dalje I.T.), “Jedna žrtva megalomanije”, *Jadranski dnevnik*, Split 1935., br.40. 9.

³ Josip SMODLAKA (1869.-1956.), pravnik, počeo se baviti politikom 1897. učlanjenjem u Stranku prava; 1901. postaje zastupnik Dalmatinskog sabora i prisjednik Zemaljskog odbora, a s A. Trumbićem proklamira politiku “novog kursa”. Godine 1905. osniva Hrvatsku demokratsku stranku, 1910. postaje član Carevinskog vijeća u Beču, a 1911. dopredsjednik Općinskog vijeća u Splitu. Kao član Narodnog vijeća i Zemaljske vlade za Dalmaciju 1918. sudjeluje u osnivanju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, postaje veleposlanik u Vatikanu, zatim u Berlinu i Madridu. Godine 1943. priključuje se Narodnooslobodilačkom pokretu, član je Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

⁴ Josip SMODLAKA, *Izabrani spisi*, Split 1989. (Uvodne studije napisali su Ivo PERIĆ i Hodimir SIROTKOVIĆ)

kvog usmjerenja bila je potrebna i Dalmaciji. U travnju 1905. Stranka prava i Narodna hrvatska stranka spojile su se u Hrvatsku stranku (HS). Smodlaka pozdravlja učinjeni pomak u okupljanju hrvatskih političara u Dalmaciji, ali ove stranke će i dalje zastupati interese bogatih i uglednijih društvenih slojeva, dok će pučke mase i dalje ostati zanemarene.

Napadi žiloždere (filoksere) i potpisivanje vinske klauzule⁵ nanijele su nepopravljive štete vinogradarstvu Dalmacije, prouzročile glad i izazvale porast neprijateljstva prema Beču i spremnost prihvaćanja politike "novog kursa". Istaknuti političari Frano Supilo i Ante Trumbić, zagovarajući politiku "novog kursa", nastoje povezati sve ugrožene narode u Monarhiji kako bi se suprotstavili sve većoj opasnosti od njemačkog prodora na istok. Oni odobravaju personalnu uniju između Mađarske i Austrije uz uvjet da se Dalmacija sjedini s kopnenom Hrvatskom, a kako bi bili jači zalažu se za suradnju Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Riječkom rezolucijom 1905. hrvatski oporbeni političari okupljeni u svojim strankama prihvaćaju stajališta politike "novog kursa", a Zadarskom rezolucijom pridružuju im se i srpski političari iz Hrvatske uz uvjet da se u Hrvatskoj prizna ravnopravnost Srba i Hrvata. Na toj osnovi organizirana je Hrvatsko-srpska koalicija koja na izborima 1906. dobiva većinu u Hrvatskom saboru. Ubrzo se Koalicija pokazala nemoćnom za rješavanje političkih i gospodarskih problema te je izazvala u Hrvatskoj političku dezorijentaciju u presudnom ratnom vremenu.

HDS je osnovana početkom kolovoza 1905. i nakon sjedinjenja s Hrvatskom naprednom strankom iz Zagreba 1906. djelovala je u sastavu Hrvatske pučke napredne stranke (HPNS). Osnutak HDS-a Smodlaka je obrazložio svojim domoljubljem i željom da utvrdi koliko svojim političkim radom može pomoći narodu, što je bez stranačke organizacije bilo nemoguće. Smodlaka se sa Strankom prava razišao zbog različitog shvaćanja demokratizacije uprave i zbog njihove hrvatske isključivosti, a Narodnoj, odnosno HS-u zamjerao je austrofilsku oportunističku taktiku. Smodlaka je bio protiv sudjelovanja svećenstva u politici, a oni su u navedenim strankama obavljali istaknute dužnosti. Na osnutak nove stranke, po riječima samog Smodlake, potaknuo ga je Natko Nodilo, profesor povijesti, značajna ličnost Narodnog pokreta, prvi urednik *Narodnog lista*, koji se tada nije više u svemu slagao s vodstvom Narodne stranke.⁶

O osnutku stranke izneseno je kasnije i drukčije mišljenje, naime nekolicina istomišljenika potaknula je osnivanje stranke, a sam Smodlaka prihvatio je njihov poziv i pristupio stranci.⁷ Možda je ovo mišljenje izneseno da se umanjí napad na Smodlaku, neprijepornog vođu stranke.⁸

⁵ Ugovorom između Austro-Ugarske i Italije iz 1892. Talijani su stekli carinsku povlasticu na uvoz vina čime su konkurirali domaćem vinu.

⁶ Narodna stranka izrasla je šezdesetih godina iz Narodnog pokreta, 1889. nazvala se Hrvatska narodna stranka, a 1905. sa Strankom prava stvara Hrvatsku stranku.

⁷ I.T., "Iz stranke", *Sloboda*, Split 1905., br. 2, 1.

Suosnivači su bili: odvjetnici Ivo Tartaglia, Prvislav Grisogono, Ante Makale⁹ i liječnik Frano Pervan, a s idejom su bili suglasni umjetnici Emanuel Vidović i Ivan Meštrović te književnik Božo Lovrić, koji su i bili na osnivačkoj skupštini.¹⁰ Za predsjednika stranke bio je izabran J. Smodlaka, za potpredsjednika A. Makale, a za tajnika I. Tartaglia. Čelna osoba neobično je važna, pogotovo u trenutku nastanka i stvaranja fizionomije stranke; predsjednik je odgovoran za stranku, usmjerava je i donosi odluke. Smodlaka bio je simbol stranke koju su često jednostavno nazivali Smodlakinom strankom. O sebi je često govorio kao o generalu, ali ni jedan general ne može ništa postići bez časnika i vojnika. Njegovi časnici bili su mladi intelektualci, dobri poznavaoči pravaške i Masarykove doktrine, nezadovoljni postojećim političkim stanjem; umjesto pasivnosti i mrtvila dotadašnjih političara željeli su akcijom postići političke i gospodarske promjene. Bio je to dobro uigran tim u kojem je tajnik važna ličnost jer o njemu ovisi funkcioniranje stranke, on iznalazi način ostvarenja zamisli. Tajnika su zbog njegova zaduženja nazivali poslovođom te su Tartagliu uspoređivali s kormilarom i strojarom stranačkog broda.¹¹

Osnovne postavke i ciljevi stranke

Temeljna načela stranke polaze od naroda - izvoru svih prava u državi. Smatraju da narod treba donositi zakone, birati vladare i upravljati svojom sudbinom. Da bi se to ostvarilo nužno je doseći osnovu demokracije tj. jednakost pred zakonom, opće i jednako pravo glasa, odvojiti crkvu od države, osigurati i proširiti samoupravu gradova, općina i županija te dosljedno provoditi samoupravu seoskih zajednica.

Vodstvo stranke smatra Hrvate i Srbe u Hrvatskoj jednim narodom s dva narodna imena, čije su težnje iste, tj. teže napretku, ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom te zbližavanju s ostalim južnim Slavenima, a Monarhiju žele preurediti u savez ravnopravnih država. Stoje na postavkama politike "novog kursa" iskazane Riječkom rezolucijom. Bitan sastavni dio programa stranke bilo je rješavanje gospodarskih i socijalnih pitanja te jačanje hrvatske narodne svijesti što je bez prosvjećivanja bilo nemoguće postići. Kako su seljaci bili najbrojnije stanovništvo Dalmacije, rješavanje njihovih problema bilo je po važnosti na prvom mjestu. Jedino potpuno rješenje bilo je ukidanje zaostalih kmetskih i kolonatskih odnosa, a dok se to ne postigne trebalo je težacima poboljšati uvjete ra-

⁸ *Narodni list* nastojao je omalovažiti osnutak HDS-a prikazujući stranku kao osobnu ambiciju Smodlake.

⁹ A. Makale bio je odvjetnički pomoćnik u uredu J. Smodlake.

¹⁰ Ivo PERIĆ, *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*, Split 1984., 111.

¹¹ Ante RUŽIĆ, "Pokretači jednog idealnog pokreta", *Jadranski dnevnik*, Split 1935., br. 82.

da.¹² Gospodarska i socijalna politika stranke razrađena je i protumačena na jednostavan i razumljiv način iz kojeg se vidi potpuno shvaćanje problema sela.¹³

Za unapređenje cjelokupnoga gospodarstva Dalmacije drže da treba krenuti od izgradnje željezničkih pruga, uvođenja povoljne željezničke pristojbe i stalne priobalne brodarske linije. U tome je nužna potpora države, kao i u razvoju industrije, obrta i trgovine. Nadalje se zalažu za osnivanje strukovnih organizacija i uzornih gospodarstava, za razvoj zadugarstva, širenje stručne naobrazbe, uvođenje obveznoga zdravstvenog osiguranja radnika, donošenje zakona protiv lihvarjenja i sprječavanje iseljavanja stanovništva.

Upravo neposredni rad s narodom na rješavanju gospodarskih i socijalnih pitanja te podizanje njihova sveopćeg znanja ponajviše ih je razlikovalo od ostalih stranaka u Dalmaciji.

Stapanjem HDS-a sa zagrebačkom Hrvatskom naprednom strankom u HPNS potvrđena su navedena načela i još je istaknuto: svaki narod ima pravo da se ujedini i da sam upravlja svojom sudbinom u svojoj državi. Manji narodi prirodno teže za tim da u savezu sa susjedima i srodnim narodima olakšaju uvjete svoje borbe za narodni opstanak i državnu neovisnost; dakle, "stranku u njenom radu vodi težnja za ujedinjenjem i oslobođenjem naroda te za izgradnjom jedinstvene narodne države".¹⁴

Tartaglia je ne samo dobro poznao osnovne programske postavke stranke već je sudjelovao u njihovoj interpretaciji, raščlanjivanju i tumačenju. Bio je teoretičar i praktičar, iako bi se moglo reći da je ovo drugo prevagnulo u njegovu stranačkom radu. Svoje viđenje programa gotovo je sabrao u sljedećem odlomku: "Poboljšanje kmetskog stanja, ukinuće redovnine, promjena šumskog zakona, ukinuće izbornih kurija, demokratizacija općina, uvođenje općeg prava glasa, uvođenje hrvatskog jezika u urede, priznanje narodnog jedinstva Hrvata i Srba, pa sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, proširenje autonomije Hrvatske i napokon državna samostalnost Hrvatske - to su sve karike jednog nerazdjeljivog lanca, to su sve sastavni, nerazlučivi dijelovi jedne cijeline i programa Hrvatske pučke napredne stranke".¹⁵

Stranačko glasilo *Sloboda* počelo je izlaziti 16. VIII. 1905, a Smodlaka je bio izdavač i glavni urednik lista. Iduće godine, 6. VIII. 1906. zbog "pretrpanosti poslom" Smodlaka je predao uredništvo dotadašnjem su-

¹² "Težak" je pojam koji se upotrebljavao u Dalmaciji za seljaka koji ima malo svoje zemlje i radi na gospodarevu posjedu u svojstvu kolona.

¹³ J. SMODLAKA, "Što hoće i što neće pučka stranka", *Pučka sloboda*, Split 1907., br. 3.

¹⁴ "Glavna godišnja skupština", *Pokret*, Zagreb 1906., br. 127., str. 1. *Program (nauk) HPNS rastumačen puku*, Split 1908. (brošura)

¹⁵ I.T., "Demokratska i narodna propaganda", *Sloboda*, Split 1908., br. 3, 1.

radniku Ivi Tartagli, dok je upravu nad listom i dalje zadržao. Tartaglia je bio urednik i *Pučke slobode*. Od početka izlaženja glasila Tartaglia je pisao mnoge članke, često uvodne. Njihovom analizom saznajemo mišljenje Tartaglie, koje se podudaralo sa stajalištem stranke. Moglo bi se reći da je Tartaglia, uz Smodlaku, bio glasnogovornik stranke, a kao tajnik bio je odgovoran za konkretni rad, tj. za funkcioniranje stranke.

Novi pristup u političkom djelovanju

Po mišljenju Tartaglie i ostalih članova stranke prilike u Hrvatskoj nalagale su svim vođama naroda da “s polja oduševljenja i čustvovanja, šovinizma i fantaziranja pređu na hladno djelovanje razuma i da nađu racionalno i realno sredstvo, kojim će se Beču moći uspješno oprijeti.”¹⁶

Odnos pojedinac - zajednica

Dosadašnji odnos između pojedinca i naroda mora se izmijeniti - nalaže Tartaglia. Do sada su politički prvaci i saborski zastupnici govorili i donosili odluke u ime naroda, “kabinetski i akademski, tajno i tajanstveno, sakriveno i sramežljivo, kao da je narod nekakav optuženik, kojemu su oni u tajnoj sjednici morali pravdu krojiti neznajući i ne mareći što narod hoće”. Pojedinac su smatrali da su njihove odluke odluke naroda. U Dalmaciji je to bilo moguće zbog velikog broja (90,8%) nepismenih ljudi, a nedostatak najosnovnije naobrazbe kočio je njihovo uključivanje u politički rad. Tartaglia traži da rodoljubi nadoknade propust države u prosvjećivanju naroda; pojedinci moraju uvidjeti da je narod jaka “poluga u političkim borbama da ih ne može skršiti ni najviša sila”, a narod mora postati svjestan svoje snage.¹⁷

“Koliko bila volja i inteligencija pojedinaca, ona opet iščezava pred silnom energijom kolektivnosti a ova ne bi mogla da djeluje bez snažne potencije individualne inteligencije ... Pojedinac (ima) dužnost, a kolektivnost pravo da ovaj bez volje i znanja ne poduzima ništa u njezino ime.”¹⁸

Tartaglia drži da narodni prvaci moraju biti hrabri ljudi spremni na žrtve. Privođenjem pojedinaca na sud želi se zastrašiti narod, ali njihovo hrabro držanje i spremnost na žrtve mogu postići veći učinak od samog pisanja. “Bez takvih žrtava nema ni slobode, ni života jer one daju narodu političaj na odvažnije i samoprijegornije narodne borbe”, misli Tartaglia.¹⁹

¹⁶ I.T., “Put do pobjede”, *Sloboda*, Split 1905., br. 8, 1-2.

¹⁷ I.T., “U narod!”, *Sloboda*, Split 1905., br. 17, 2.-3.

¹⁸ I.T., “Samovolja i tajinstvenost”, *Sloboda*, Split 1906., br. 66, 1.-2.

¹⁹ I.T., “Jedna veleizdaja”, *Sloboda*, Split 1905., br. 17, 1.-2.

Tumačenje demokracije i shvaćanje domoljublja

Članovi HPNS-a shvaćaju demokraciju u najširim okvirima europskog liberalizma što je iskazano u Temeljnim načelima iz 1906. Tartaglia smatra da se o demokraciji mora raspravljati jer im druge stranke predbacuju da se takvim širokim shvaćanjem demokracije zanemaruje domoljublje, tj. da se guši nacionalna svijest o pripadnosti hrvatskom narodu. Posrijedi je nesporazum, drži Tartaglia, jer dosadašnji "gradski naraštaj nacionalni šovinizam poistovjećuje s rodoljubljem".²⁰

Tartaglia osuđuje nasilno odnarođivanje što je po njemu atentat na slobodu čovjeka, a jednako tako osuđuje i šovinizam. Smatra da je dužnost svakog pojedinca očuvati svoju narodnost i podržati prirodnu težnju naroda k razvitku, ali ne grubom silom, već kulturnim i gospodarskim naporom. Tartaglia dalje tumači: "Rodoljubne stranke bore se za narodne ideale i smeta im što demokrati-naprednjaci rješavaju konkretna pitanja kao što je kućarina, redovnina, kmetski odnosi, a time se po njima uspavljuje nacionalna svijest. Gospodske stranke su htjele na brzinu steći što više pristaša, a demokrati postepeno odgojiti istomišljenike. Kod prvih trobojnica je početak, a kod drugih kraj u tom procesu i ona predstavlja simbol borbe za više ciljeve", tvrdi Tartaglia i prisjeća se da su seljaci Dalmacije nekad sebe nazivali "vlasima" ili "bodulima" a nazivom Dalmatinac označavali su gradsku elitu, dok se naziv Hrvat vrlo rijetko upotrebljavao. Naprednjacima je važno razviti zajedništvo. Oni kreću sa sela k općini, pokrajini i domovini ne ističući hrvatstvo i nacionalne ideje što se nekome pogrešno čini anacionalno. Tartaglia nastavlja: "Što mu je (narodu) stalo za vojsku kralja Tomislava ili s kakvom krunom su se krunili kraljevi kada je potišten, gladan kruha i pravde, kada je bespravna raja. Mali čovjek osjeća druge potrebe. Tište ga porezi, globa, nameti, socijalna nepravda. Vidi veće zlo u domaćem gospodinu hrvatskog jezika nego li u dalekom tuđinu. Treba vidjeti potrebe živoga naroda a ne širiti patriotizam stare škole. Demokratskoj politici preči je narod od domovine: narod je živa domovina. Zemlja ima da služi čovjeku, i da ga hrani: tako i domovina narodu. Jedino ako je narod sretan i zadovoljan u svojoj domovini, ona može da za njega postane neki viši simbol... Demokratskoj politici narod je ujedno svrha i sredstvo. Njezino geslo je: S narodom u narod!"²¹

Naprednjaci i te kako šire hrvatsku nacionalnu svijest, ali i spoznaje o jedinstvu naroda hrvatskoga i srpskoga. S državno-pravnog stajališta traže od svih odanost domovini Hrvatskoj, izgrađujući državnu samoupravu na ujedinjenom teritoriju Dalmacije i banske Hrvatske, gdje službeni jezik može biti jedino hrvatski tj. jezik većine.

Svoju opredjeljenost za demokraciju Tartaglia iskazuje i time što neke svoje članke potpisuje pseudonimom: demokrat i demokratović.

²⁰ I.T., "Demokracija naspram narodnim idealima", *Sloboda*, Split 1908., br. 2, 1.

²¹ I.T., "Demokratska i narodna propaganda", *Sloboda*, Split 1908., br. 3, 1.

Odnos Hrvata i Srba

Stajalište da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva narodna imena prevladavalo je šezdesetih godina XIX. stoljeća u Dalmaciji Mihe Pavlinovića, priznatog vođe narodnog preporoda te je većina narodnjaka bila istog mišljenja. Krajem XIX. st. odnos Hrvata i Srba u Dalmaciji pogoršao se nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine i osnivanja srpskih stranaka. Bolji odnosi uspostavljaju se politikom “novog kursa” i donošenjem Riječke i Zadarske rezolucije. HPNS prihvaća stajalište Koalicije te se zalaže za suradnju Hrvata i Srba u Hrvatskoj smatrajući ih ravnopravnima i borcima za isti cilj - jačanje državne samostalnosti Hrvatske.

Kada je u Zagrebu 1909. optuženo 53 Srbina iz Hrvatske da su potpomognuti od Kraljevine Srbije radili na rušenju Austro-Ugarske Monarhi-je bio je trenutak da se iskaže stajalište o hrvatsko-srpskim odnosima. Tartaglia oštro osuđuje postupak države pridajući suđenju ne samo politički već i državnu važnost i smatra da je ovim procesom država napravila grešku koja će je skupo koštati.²² Po njemu nije bitno gdje se rodila zamisao o suđenju, značajno je da se provodi u Zagrebu, da je odobrena u Beču, a podržana iz Budimpešte.

Tartaglia smatra da država ne vodi računa o postojećem vremenu i siguran je da se takvim procesom neće postići razdvajanje Hrvata od Srba. Za to je prekasno “jer su se u Hrvatskoj Srbi i Hrvati tako združili, tako zajednička je njihova sudbina i tako slične su njihove težnje, da nije više moguće otuđiti jedne od drugih. Srbi i Hrvati su jedna cjelina i nepravda koja se jednima nanosi biva nanesena i drugima ...”²³

Potpورا osuđenima dana je i time što je sto dalmatinskih odvjetnika uputilo 12. IV. javnu izjavu, u obliku pisma, braniocima optuženih u Veleizdajničkom procesu u kojem izražavaju strukovnu solidarnost i priznanje za izvršenu domovinsku i humanu dužnost čime su odvjetničkom radu pribavili poštovanje i ugled. Među potpisnicima nalazio se i I. Tartaglia.

Suradnja s drugim narodima u Austro-Ugarskoj

Uz suradnju Hrvata i Srba Tartaglia se zalaže za suradnju i s drugim narodima u Austro-Ugarskoj koji su jednako ugroženi od Austrije, a posebnim djelovanjem podržavaju postojeće stanje. Iznosi primjer Mađara koji su tlačenjem nemađarskih naroda i pritiskom na Hrvate ostali prepušteni sami sebi. Vrijeme je da se takav odnos promijeni i pri tome za Tartagliu nije bitno tko će prvi pružiti ruku pomirnicu i nastaviti suradnju iskreno i na ravnopravnoj osnovi. Kada bi Hrvati napravili taj prvi korak k sporazumu, misli Tartaglia, ne bi se time okaljala narodna čast i dostojanstvo.

²² I.T., “Stare upravne gluposti”, *Sloboda*, Split 1909., br.11.

²³ I.T., “Veleizdajnički skandal”, *Sloboda*, Split 1909., br.3, 1.

I suradnja s Talijanima u Dalmaciji može se postići, misli Tartaglia, ali Talijani se moraju ponašati kao građani Hrvatske te se zalagati za njezin napredak, sjedinjenje Dalmacije i Hrvatske i težiti potpunosti samostalnosti hrvatske države.

Koliko je važan složan rad Tartaglia pokazuje na primjeru Čeha i Mađara, koji su svaki za sebe, u duhu zajedništva, obranili vlastito zemljište i vlastitu narodnost, a time su i gospodarski ojačali. Jedino slogom svih njezinih građana, mišljenje je Tartaglie, Hrvatska i Dalmacija mogu se oduprijeti opasnosti od germanizma.²⁴

Pogled na Bosnu i Hercegovinu

Interes za teritorij Bosne i Hercegovine ojačan je u Hrvatskoj 1908. kada je Austro-Ugarska proglasila aneksiju tog teritorija. Do tada je Austro-Ugarska odlukom europskih država iz 1878. godine, koja je donesena na Berlinskom kongresu, držala pod okupacijom Bosnu i Hercegovinu kako bi uspostavila red i mir u toj najnemirnijoj turskoj pokrajini. Sada, potaknuta pobjedom građanske revolucije u Turskoj, Austro-Ugarska se odlučila za pripojenje ne čekajući na moguću novu odluku mlade turske republike te je tako Bosna i Hercegovina postala posebna pokrajina pod centralnom vlašću Beča. Odluka je imala dalekosežno značenje, naime ona je trebala pokazati da će Austro-Ugarska sama rješavati pitanje južnoslavenskih naroda.

Rezolucija donesena na Zboru HPNS-a u Splitu iste godine istaknula je važnost daljnje sudbine Bosne i Hercegovine. Članovi stranke smatraju teritorij Bosne i Hercegovine nesumnjivo hrvatskim te traže njegovo pripojenje Hrvatskoj.

Tartaglia bez odlaganja nalaže Austro-Ugarskoj da uvede ustavno stanje u taj prostor. Sada kada je i Turska država uvela ustav, Austrija je ostala posljednja zemlja u Europi koja na svom teritoriju oduzima narodu pravo na ustav i građanske slobode. "Ustav je danas zahtjev civilizacije, čovječanstva i narodnog prava na život pojedinog naroda".²⁵

²⁴ I. T., "Perditio tua ex te ..", *Sloboda*, Split 1906., br. 70, 1.

²⁵ I. T., "Turska i Austro Ugarska", *Sloboda*, Split 1908., br. 30, 1.

Međustranački odnosi

Osnivanje Hrvatske pučke napredne stranke (HPNS)

U želji za međustranačkim povezivanjem, prvim korakom k sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, izvršeno je spajanje HDS-a sa sjedištem u Splitu i HNS-a iz Zagreba.

Već 30. IX. 1905. sa sastanka HDS-a iz Splita poslan je brzojav HNS-u s izraženom željom za suradnjom. Kako je HPSS bila izrazito seljačka stranka, HDS je stajao po svom programu između nje i HNS-a. Dok su odnosi HDS-a i HNS-a bivali sve bolji, s HPSS-om dolazilo je i do sukoba, posebno zbog austroslavističkog stajališta Stjepana Radića i njegova odbijanja ulaska u Koaliciju.²⁶ Na Zboru stranke u Splitu 22. IV. 1906. uz prisutnost stranačkih predstavnika iz mnogih mjesta iz Dalmacije, odobreno je spajanje HDS-a s HNS-om.

Do spajanja je došlo na glavnoj godišnjoj skupštini održanoj u Zagrebu 3. i 4. VI. 1906. na kojoj je Tartaglia predstavljao budući dalmatinski ogranak. Bilo je okupljeno 480 pristaša i organizatori su s ponosom isticali prisutnost ljudi raznih slojeva i struka. Na skupštini su bili: veleposjednici, seljaci, učitelji, činovnici, gradski vijećnici, odvjetnici, liječnici, trgovci, obrtnici, književnici, učenici i novinari. Tartaglia je izabran za potpredsjednika skupštine. On je u ime svoje stranke pozdravio prisutne, obrazložio želju o spajanju i predložio zajednički program. U svom govoru posebno je istaknuo potrebu sjedinjenja Dalmacije i kopnene Hrvatske, na čemu se bezuspješno radilo 40 godina. Da bi se to postiglo, tvrdio je Tartaglia, "moramo upotrebiti sva realna sredstva, ukloniti sve zapreke i ljude protivne sjedinjenju". Sjedinjenje je teško postići jer HS još čeka "zgodni čas" da se ujedinjenje ostvari. Ona se neće zamjeriti Beču, a kako njezini zastupnici u upravnim tijelima još uvijek predstavljaju Dalmaciju nanose joj veliko zlo suprotstavljajući se ideji sjedinjenja. Većina u Dalmaciji zna, smatra Tartaglia, da je Austrija glavna smetnja napretka od koje se nema što više očekivati. Upravo ovo prvo spajanje jedne stranke iz Dalmacije i jedne iz banske Hrvatske mogao bi biti prvi konkretni korak u sjedinjenju razjedinjenoga hrvatskog naroda.²⁷

Na Tartaglin prijedlog na sjednici u Zagrebu prihvaćeno je da se nova udružena stranka nazove HPNS, naime riječ "demokratska" zamijenjena je riječju "pučka" jer po njegovom mišljenju taj izraz bolje narod shvaća, a u sebi obuhvaća i pojam demokracije. Zagrebački list *Pokret* bit će glavni organ stranke. List *Sloboda* izlazit će i dalje u Splitu kao nezavisan list, a od 1. VII. 1906. izlazit će tri puta tjedno i bit će najjeftiniji list u Dalmaciji.

²⁶ Više o tome u knjizi Hrvoja MATKOVIĆA, *Povijest HSS*, Zagreb 1999., 44.-49.

²⁷ "Glavna godišnja skupština", *Pokret*, Zagreb 1906., br. 127, 128.

Uspješnost daljnjeg rada stranke može se pratiti prilikom održavanja zajedničkih skupova. Prva pokrajinska skupština HPNS-a održana je 7. V. 1908. u Splitu na koju su došli opunomoćeni izaslanici stranke iz banske Hrvatske: iz Zagreba i Osijeka, pojedinci iz Bosne i Hercegovine i dakako, iz kopnene i otočne Dalmacije. Članovi iz Zagreba bili su iznenađeni veličinom skupa. Činilo im se kao da se čitava Dalmacija slila u kazalište. I drugi pokazatelji govorili su o uspješnosti rada. Skupštinu je otvorio Smodlaka, a Tartaglia je podnio izvještaj o političkom radu i stranačkim novinama, nakon čega su slijedili i drugi izvještaji.²⁸

Ivo Tartaglia

Tartaglia je u svom izvještaju ustvrdio da se mnogo toga u Dalmaciji promijenilo zahvaljujući radu stranke. Prisjeća se prvih dana rada stranke kada je iz Dalmacije, ponajprije iz Splita, bilo tek desetak djelatnika punih zanosa, a list *Sloboda* bio je barjak oko kojeg su nastojali pod geslom napretka okupiti naprednu inteligenciju.²⁹ Po Tartaglinu mišljenju narodnjaci su u pedeset godina rada u narodu postigli vrlo malo: “puk je pritisnut neznanjem bio i dalje pokorni sluga zastupnika, načelnika, poglavara, svećenika i fratara.” Samo je veći dio gospode isticao hrvatstvo, a narod se osjećao Dalmatincem, i nije mario za hrvatsku zajednicu, dok je zalaganjem naprednjaka u narodu prevladao osjećaj hrvatstva.

²⁸ Đuro ŠURMIN, “Naprednjaci u Dalmaciji”, *Pokret*, Zagreb 1908., br. 108, 1.

²⁹ I. T., “Politički rad i novine stranke”, *Sloboda*, Split 1908., br. 19, 1.

Krajem iste godine, 20. X. 1908. održana je u Splitu treća glavna godišnja skupština HPNS-a. Splićani su iskazali svojom dobrodošlicom, posebno delegatima iz Istre i Rijeke, probuđenu narodnu svijest i privrženost stranci. Sudionici skupštine posjetili su Prvu dalmatinsku umjetničku izložbu na koju su organizatori, a jedan od njih bio je i Tartaglia, bili veoma ponosni jer izloživši 154 umjetničkih djela i Split se uključio u djelatnost koja je do tada bila prisutna samo u velikim gradovima. Na završetku skupa upriličen je jedinstveni narodni sabor na starodrevnom Klisu, na kojem je sudjelovalo oko 6.000 ljudi. Posao oko organiziranja ovako velikog skupa većim dijelom pada na tajnika, koji je samim time i odgovoran da sve po programu odvija. Tartaglia je održanim skupom mogao biti zadovoljan.

Odnos HPNS-a prema HS-u

HS i HDS osnovane su 1905., dakle iste godine, međutim dok je prva nastavljala rad Narodne, odnosno Hrvatske narodne stranke razvijajući se na tradicijama narodnog preporoda duboko usađenim u svijesti građanskog i veleposjedničkog stanovništva i svećenstva, druga je bila nova po svojim stajalištima, načinu rada i pristašama iz pučke sredine. Članovi HS-a bili su zastupnici u Carevinskom vijeću, imali većinu u Dalmatinskom saboru, i gotovo svi predsjednici i vijećnici općina bili su iz njihovih redova te se može reći da je HS bila tada u Dalmaciji vladajuća stranka.

Središnja misao stranaka bila je dobrobit i napredak Hrvatske; zalagale su se da hrvatski jezik bude jedini u upotrebi u Dalmaciji, nastojale su ujediniti Dalmaciju s banskom Hrvatskom i ostvariti gospodarski napredak. Razlika među strankama je bila u odnosu prema Austriji i politici "novog kursa". HS je poštivao Monarhiju, a HPNS je vidio u njoj glavnog krivca za postojeće jadno stanje u Dalmaciji i želio se osloboditi njeine vlasti. Većina članova HS-a samo je načelno odobravalala politiku "novog kursa" i sumnjala u ostvarenje njegovih postavki, dok je druga čvrsto stajala na njihovu stajalištu i trudila se za njegovo ostvarenje. Vlada Austrije oslanjala se na HS, dok su naprednjaci bili trn u oku organima vlasti te se pazilo na svaki njihov korak.

Narodnjaci su htjeli pomoći narodu u gospodarskom razvoju, ali ni pošto nisu bili za ukidanje kolonatskih odnosa ni diranje u socijalne razlike. Uz te bitne idejne razlike, u borbu za zastupnička i vijećnička mjesta, uplitala su se i osobne ambicije prvaka.

Oštra politička borba razmahala se 1907. prilikom izbora predstavnika u Carevinsko vijeće i 1908. za Dalmatinski sabor. Jedni druge nisu štedjeli ni u člancima stranačkih novina, ni na izbornim skupštinama. Iako pobjednica na izborima, HS je bila oslabljena. Dan nakon završenih izbora Pero Čingrija zahvalio se na predsjedničkoj dužnosti u HS-u, pre-

uzevši na sebe moralnu odgovornost za izbornu borbu, a nakon toga s grupom Dubrovčana napušta stranku i osniva Hrvatsku samostalnu organizaciju. Ante Trumbić zahvalio se na mjesto načelnika Splita, jer je najviše optuživan za sve ono što se oko izbora događalo. HPNS nije uspjela ući u Carevinsko vijeće, niti u Dalmatinski sabor.

Tartaglia i nakon izbora izražava ogorčenje i tvrdi: "Činjenice (u vezi izbora) dokazuju da je naš javni i politički život u ogromnom dijelu samo nepoštena, nemoralna, razbojnička otimačina na štetu naroda i napretka zemlje".³⁰ Trumbić se osjeća povrijeđenim te napada Tartagliu u svom listu *Velebit. Sloboda* (br. 19. 1908.), prenosi čitav tekst i odgovor Tartaglie, koji i dalje tvrdi da Trumbić i HS snose glavnu odgovornost za lopovštine kojima su u prvom redu prevareni birači jer su izabrani zastupnici bez dovoljnoga parlamentarnog iskustva i nedovoljno poznaju njemački jezik, a "na blatnu zastavu pričvrstili (su) ime čovjeka, kojeg je do sada narod jedino s ponosom i poštovanjem izgovarao".³¹

Izborama 1907. i 1908. odnos između HS-a i HPNS-a došao je na najnižu točku. Aneksijska kriza, neustavno stanje u Dalmaciji i Hrvatskoj, tj. neodržavanje sabora, nemogućnost daljnje suradnje s Mađarima, suđenja Srbima u Veleizdajničkom procesu, izmijenjeno stajalište Koalicije nakon dolaska na vlast, ublažavanje napetih odnosa među političarima, smanjenje nastojanja oko rješavanja kolonatskih odnosa u Splitu bile su okolnosti koje su 1909. utjecale na smirivanje političkog suparništva između HS-a i HPNS-a i na jačanje suradnje među strankama. Na poziv pravaških zastupnika iz Šibenika 3. V. 1909. održan je šestosatni razgovor predstavnika Stranke prava (Ivo Prodan, Mate Drinković, Ivan Krstelj), HS-a (Jerko Machiedo), Hrvatske samostalne organizacije (Pero Čingrija) i HPNS-a (Josip Smodlaka, Ante Iljadica, Prvislav Grisogono, Ivo Tartaglia). Prisutni su pokazali dobru volju za suradnjom, ističući srodna stajališta, ali pritom ne misleći na spajanje stranaka. Za nastavak zajedničkog rada osnovan je odbor u koji je svaka stranka imenovala svog predstavnika. HPNS odabrao je u odbor Smodlaku i Tartagliu kao njegova zamjenika.

Na Drugom pokrajinskom zboru HPNS-a, održanom u Dubrovniku 25. VII. 1909., Tartaglia se u svom govoru zauzeo za složan rad s hrvatskim i srpskim strankama, a da jedni drugima ne nameću svoje mišljenje. Indikativno je što se taj skup održao u Dubrovniku, što ukazuje na proširenost HPNS-a na tim prostorima i na prijateljsko stajalište Hrvatske samostalne organizacije Pere Čingrije. Drugi pokrajinski zbor pokazao je uspon stranke, njezinu brojnost i dobru organiziranost.

³⁰ I. T., "Jedno leglo izbornih lopovština", *Sloboda*, Split 1908., br. 41, 1.-2.

³¹ "Skandal u Splitu", *Pokret*, Zagreb 1907., br. 115, 1.

Suradnja između HS-a i HPNS-a produbila se 1910. dolaskom staloznog i razboritog kapetana Nike Dubokovića na vodstvo HS-a i odustajanje Smodlake od daljnjeg rada na rješavanju seljačkog pitanja. Suradnja je pridonijela zajedničkom nastupu na izborima 1910. i 1911. za zastupnike u Carevinskom vijeću, Dalmatinskom saboru i za članove općinskog vijeća. Kada se u veljači 1910. don Frane Bulić odrekao mandata u Carevinskom vijeću na njegovo mjesto izabran je J. Smodlaka. Izborni odbor vodio je Tartaglia, koji je nakon pobjede na proslavi pred gradskom vijećnicom pozdravio prvoga pučkog zastupnika u Carevinskom vijeću. Izbor Smodlake, kandidata grada Splita, potvrđen je 1911. na redovnim izborima za Carevinsko vijeće, a nakon smrti zastupnika Vicka Mihaljevića, Smodlaka ulazi i u Dalmatinski sabor i time je HPNS ušla u najviša politička tijela. Izbornu skupštinu 20. VI. 1911. otvorio je Tartaglia, a njegov govor je naišao na odobravanje prisutnih.

U duhu međustanačkog sporazumijevanja prošli su iste godine i općinski izbori. Izabran je 21 vijećnik iz HS-a i 15 iz HPNS-a. A. Trumbić iz HS-a postavio je zahtjev da se iz vijeća isključi Tartaglia jer u suprotnom on neće biti član vijeća. U tom zahtjevu ga nisu podržali ostali izabrani članovi njegove stranke, a članovi HPNS-a protivili su se da im netko drugi određuje tko će iz njihove stranke ući u vijeće. Trumbić je povukao svoje zahtjeve te su oba kandidata ušla u vijeće. Tartaglia je prethodno dao izjavu da će izbjegavati dodir s Trumbićem. Za načelnika je izabran Vicko Katalinić, za donaćelnike Smodlaka i Trumbić, a Tartaglia je postao član vijeća.

Općinskim izborima Tartaglia daje veliko značenje, jer je općina za njega “zajedničko dobro... izvor i središte napretka i blagostanja” te treba nastojati da se “ne zlorabi u stranačke ili individualne svrhe”. Tartaglia ističe važnost općinske autonomije i zalaže se da one ne budu više “stranačke kule, svojina pojedinaca, grupe ili osoba, niti ekspozitura državne vlasti”. Dosadašnja stajališta prouzročila su zapuštenost i siromaštvo općina, dovele do njezinih raspuštanja i imenovanja komesara. “U općini leži moć i snaga kojom možemo ne samo našu zemlju sami podizati, već prisiliti i centralnu vlast da za Dalmaciju učini ono što već od decenija obećaje”.³²

Godine 1913. i 1914. nastavljena je suradnja između HPNS-a i HS-a, čak se razmišljalo o reviziji programa, tj. da svaka izbaci ono što drugoj najviše smeta. Zbog izbijanja svjetskog rata do toga nije došlo.

³² I. T., “Općinski izbori”, *Sloboda*, Split 1911., br. 3, str. 1.

³³ Don Frane Bulić dobio je 3.509 glasova, Josip Smodlaka 3.415, a Jakov Gabrić 139. U drugom izbornom krugu pobijedio je Frane Bulić.

Odnos HPNS prema socijalistima

Sjedište dalmatinskog ogranka HPNS-a bio je Split, a kako je Split najjači gospodarski centar regije u njemu se javila prva socijalistička grupa u Dalmaciji. Prvi izbori za Carevinsko vijeće na temelju općeg prava glasa 1907. daju socijalistima poticaj u njihovu političkom djelovanju, a njihov kandidat Jakov Gabrić, iako s relativno malim brojem dobivenih glasova, bio je treći.³³ Kako su se radnici regrutirali iz težačke sredine, a najčešće su se radnici i dalje bavili i težačkim poslovima, te su istovremeno bili i jedno i drugo, nastaje bliskost socijalista i demokrata-naprednjaka, koji se brinu za težake i u čijem članstvu se težaci nalaze. Socijaldemokrati su u drugom krugu izbora podržali Smodlaku.

Primjećuje se 1908. i 1909. da na skupove, prosvjede i slavlja HPNS-a dolazi i veći broj socijalista, a na javnoj skupštini 1910. sazvanoj od socijalista u ime potpore zahtjevu za izgradnju željezničkog spoja Dalmacije s kopnom Hrvatskom, sudjelovali su članovi HPNS-a, ali i predstavnici drugih stranaka.

Mišljenje o svećenstvu i narodnim zastupnicima

Tartaglia je zagovornik stajališta liberala po kojem je vjera stvar svakog pojedinca, a crkva sa svojim klerom mora biti izvan politike. Po njegovu mišljenju svećenici su potrebni, ali ne može im se dopustiti da svoj utjecaj nad narodom koriste u političke svrhe, da se upliću u politiku i da svoj društveni ugled koriste u politici. Nedopustivo je što oni svojim velikim utjecajem nameću narodu svoje mišljenje i drže ga u pokornosti, a neuki narod je nemoćan oteti se tom utjecaju. Što je narod više isticao težnju za slobodom mišljenja, to je djelovanje klera bilo intenzivnije. Svećenici podržavaju postojeće društveno političko stanje, što dovodi do pasivnosti i nezainteresiranosti naroda prema politici, ali i prema vjeri. Svećenici “razvijaju mržnju i netoleranciju između Hrvata i Srba, i to ne iz vjerskih interesa, već svoju stalešku i osobnu korist stavljaju iznad općih interesa.”³⁴ Tartaglia smatra da se “školstvo treba prepustiti svjetovnim osobama.”³⁵

Oštro stajalište prema svećenstvu članovi HPNS-a izrazili su 1907. prilikom izbora za Carevinsko vijeće, jer je u protivničkom HS-u bio veći broj svećenika, a nisu odobravali ni kandidaturu don Frane Bulića iako je bio cijenjen po svom poštenju i nazoru.

³⁴ I. T., “Neprijatelj naroda”, *Sloboda*, Split 1907., br. 45, 1.; I. T., “Pogubnost klerikalizma”, *Sloboda*, Split 1907., br. 7, 2.

³⁵ I. T., “Kako ‘Milosrdne sestre’ odgajaju našu djecu”, *Sloboda*, Split 1906., br. 24, 5.

³⁶ I. T., “Glavni krivac”, *Sloboda*, Split 1908., br. 6, 1.

Kritika na ponašanje zastupnika na Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću bilo je i ranije u stranačkom glasniku *Sloboda*, a nakon izbora 1907. osude su bile još brojnije, oštrije i otvorenije. Pratio se svaki njihov korak i dane izjave.

Zastupnicima u Carevinskom vijeću zamjera se njihova neodlučnost i popustljivost prema prijedlozima vlade koje prihvaćaju bez prigovora. Zamjeraju zastupnicima što su se “privremeno” odrekli prava utjerivanja poreza i podmirenja izdataka, čime su izgubili kontrolu nad upravom, što nisu u Carevinskom vijeću zahtijevali pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, već su svojim mukom potvrdili pravo Austrije nad Bosnom i Hercegovinom.

Kako HS ima najviše zastupnika u Carevinskom vijeću, snosi i odgovornost za donesene odluke. Prigovara im se što se još uvijek nije rješilo pitanje upotrebe hrvatskog jezika, pitanje koje se povlači već godinama kroz javni i parlamentarni život. Pitanje jezika je važno jer je to “pitanje časti, ponosa i pravičnosti, i svaki zastoj doživljavaju kao krvavu čušku narodu”.³⁶ Iako je austrijsko povjereništvo dalo obećanje da će se do kraja 1907. donošenjem uredbe odobriti upotreba hrvatskog jezika u državnim i civilnim uredima Dalmacije, obećano nije izvršeno. Tartaglia smatra da su glavni krivci zastupnici u Carevinskom vijeću koji su jedini na to vladu mogli prisiliti. Austrija otvoreno pokazuje da do naših zastupnika ništa ne drži.

Zastupnicima u Carevinskom vijeću Tartaglia zamjera što ni nakon dvadesetpetogodišnjeg nastojanja nisu uspjeli ishoditi priznanje diplome Zagrebačkog sveučilišta i za područje Dalmacije, dok su talijanski zastupnici postigli priznanje diplome stečene na talijanskim sveučilištima.³⁷

I nakon godine dana Tartaglia se osvrće na izbor Frane Bulića za zastupnika u Carevinskom vijeću nazivajući ga “vitezom maslinove grančice”. Kako zastupnik Bulić nije ni jedanput nastupio za govornicom u Carevinskom vijeću, Tartaglia smatra da bi bilo najbolje da ustraje u svojoj šutnji za svih šest godina svoga izbornog mandata.³⁸

Rad s narodom. Agrarno i gospodarsko pitanje

Stanje seljaka vezanih kolonatskim ugovorima, nakon pošasti žiložderne i donesene vinske klauzule bilo je vrlo teško; selo se nastavilo brže raslojavati, a iseljavanje je bivalo sve brojnije. Dok je u banskoj Hrvatskoj još 1848. kmetstvo bilo ukinuto, dotle se u kolonatske odnose u Dalmaciji nitko nije htio miješati: ni organi vlasti ni političke stranke. Većinu zastupnika Dalmatinskog sabora činili su članovi HS-a i autonomaši, ko-

³⁷ I.T., “Impotencija”, *Sloboda*, Split 1906., br. 27, 2.

³⁸ I.T., “Jedna godišnjica”, *Sloboda*, Split 1908., br. 21, 2.

ji su većinom bili vlasnici zemlje te im nije išlo u prilog smanjenje podavanja ni razvrgnuće kolonatskih odnosa. Prvi se u saboru za seljake zauzeo Smodlaka 1902., a o njima je govorio i na skupu u Šibeniku 1903.

HDS, odnosno HPNS, bio je prva stranka koja je u svoj program uni-jela rješavanje težačkog pitanja u Dalmaciji, važnog pitanja jer od deset stanovnika Dalmacije njih devet su bili seljaci.

Seljaci u splitskom predgrađu nisu ni zapazili osnivanje HDS-a, jer su živeli u kulturnoj i prosvjetnoj zaostalosti bili uglavnom politički nezainteresirani. Mlađi školovani članovi stranke zauzeli su se da se dotadašnji položaj seljaka promijeni. Prvi stanački skup s težacima održan je u listopadu 1905. u Lučcu i od tada Lučac postaje glavno uporište stranke. U nedelju, 5. XI. 1905. Tartaglia je održao predavanje o Luki Botiću, pjesniku socijalne tematike, čiji se spomenik tada u Splitu postavljao. Predavanje je slušalo oko stotinjak težaka. Ante Sirotković i Ante Matutinović radili su s težacima u predgrađu Varoš.

Uspjeh u radu stranke pokazao se brojnim odazivom prilikom ophodnje gradom 28. XI. 1905. u ime potpore uvođenju općeg prava glasa za izbor zastupnika u Carevinskom vijeću. Na sabirnom mjestu, na Mar-montovoj poljani, uoči početka manifestacije govorio je Smodlaka, a na rastanku Tartaglia.

Svojim neposrednim radom stranka je privukla puk i težake; oni su im vjerovali i uspjeha je bilo. Konkretni rad u početku se ograničio na splitska predgrađa, gdje su odnosi bili vrlo zaoštreni, a položaj seljaka iznimno težak. Njihovu sudbinu dijelili su i ostali težaci u kopненоj i otočnoj Dalmaciji te su i oni postupno prilazili pokretu.

Krajem prve godine rada osnovana su udruženja pod nazivom Pučka štedionica, čime je naglašena mogućnost dobivanja novčanih zajmova. Dok je u dotadašnjim Narodnim čitaonicama prevladavao građanski sloj, Pučke štedionice bile su okrenute puku, tj. najviše težacima. U prostorijama udruženja održavala su se predavanja, vodile rasprave, čitali su se i analizirali novinski članci, formirale knjižnice i organizirali tečajevi za nepismene. Tijekom godina opismenjen je veliki broj ljudi u dobi od 12 do 60 godina života. Na tome su radili profesori i studenti. Raznolikim temama na predavanjima usvajani su osnovni pojmovi iz područja zdravstva, poljoprivrede, političkog ustroja države i demokratskih prava čime se širilo znanje i omogućavalo uključivanje u političke događaje. Prve Pučke štedionice osnovane su u Lučcu i Manušu, zatim 1906. u Varošu. Osim u Splitu Pučke štedionice osnovane su 1908. u Šibeniku, Makarskoj, Opuzenu, Sinju i Kaštel Kambelovcu (na otvaranju je govorio Tartaglia), te je 30. IV. otvorena u Prološcu štedionica koja je bila prva u

³⁹ J. ČULIĆ, "Štedionica jednog idealnog pokreta", *Jadranski dnevnik*, Split 1935., br. 70, 4.

zagorskoj Dalmaciji. Svoju financijsku funkciju Pučke štedionice počele su vršiti od 25. VII. 1907. kada je 187 udruga udružilo svoja sredstva. Na čelu Upravnog odbora od tada do 24. V. 1908. Ante Makale vršio je dužnost upravnika, dok je Tartaglia bio na čelu Nadzornog odbora. Ne obazirući se na bonitet štedionica, po prijedlogu Petra Smodlake, Josipova brata, forsirano je osnivanje još 26 seoskih udruga čime je dovedeno u pitanje i samo postojanje Pučkih štedionica. U tom kritičnom trenutku, 17. VII. 1910. za predsjednika je izabran I. Tartaglia koji je štedionice uspio sanirati i vodio ih je do 19. IX. 1920. kada se na prijedlog članova osniva Pučka trgovačka banka kao dioničarsko društvo s glavnicom od 3.000.000 kruna.³⁹

Potporom HPNS-a 7. VII. 1907. osnovana je i Težačka Sloga, samostalna, staleška, nabavlačko-potrošačka zadruga, kojoj je pristupilo 95% seljaka Splita i okolice. Ona se brinula za poboljšanje materijalnog stanja težaka; davani su savjeti u vezi s poljodjelskim poslovima i pravnim odnosima, a i nabavljao se sumpor i modra galica po sniženim cijenama. Ovakvim širokim i raznovrsnim djelovanjem seljaštvo je prihvatilo stranku, a školovani članovi s obrtnicima i težacima vršili su ravnopravno razne funkcije.

Berba grožđa - "jematva" 1908. počela je pod napetim okolnostima. Težaci se drže svojih zahtjeva, tj. traže od gospodara da smanje njihove obveze za jedan određeni dio, da povisi iznos za prenošenje masta na 2 kruna po hektolitr te povisi doprinos za utrošenu modru galicu i sumpor. Onim gospodarima koji su na njihove zahtjeve pristali beru grožđe, a ostalima ne. Uz nadzor povećanog broja žandara održala se skupština težaka u Lučcu i Varošu. HPNS pružila je potporu težacima, pomagala im je pri sklapanju novih ugovora i pri vođenju pregovora s vlasnicima zemlje. Dvorski savjetnik Schneller izričito je došao u Split iz Beča i potvrdio dotadašnje stajalište tj. da država nema ništa protiv dobrovoljnog otkupa zemlje, a time kolonatske odnose smatra privatno-pravnim pitanjima koji se države ne tiču te ih moraju riješiti sami seljaci sa zemljoposjednicima. Početkom berbe 1909. razmahala se težačka borba, a u tijeku dva mjeseca svake subote vodili su se pregovori između predstavnika težaka i vlasnika zemlje. Kako nisu dobili odobrenje za održavanje skupštine, održan je 20. IX. sastanak u Hrvatskom domu na kojem je iskazana odlučna potpora težacima u njihovim nastojanjima. Ponavljale su se krilatice "Jedan za sve, a svi za jednoga" i "Ne daj se!" i uvjerenje da se uz ovakve uvjete rada na zemlji ne može ni živjeti ni umrijeti. Mišljenje Tartaglie koje je izrazio u govoru bilo je da gospodari odbijaju i najčednije prijedloge težaka, ne prihvaćaju ni ono što se prošle godine postiglo pa seljacima jedino ostaje tražiti otkup zemlje i to ponajprije od crkvenih vlasnika i ustanova. Na skupu je izabran posebni odbor sedmorice, među kojima je bio i Tartaglia, sa zadaćom da zahtjev priopće vladi, saboru u Zadru i parlamentu u Beču i da poduzmu sve u zakonskim granicama. U Beču su Smodlaku i Tartagliu primili ministar predsjednik i ministar po-

ljoprivrede. Odbor je sazvaao opći štrajk. Solidarnost s težacima iskazali su radnici i građani, obrtnici i trgovci. Oko "česme" na obali skupilo se 4.000 ljudi, saslušali su govor Smodlake i Jakova Gabrića i zatim krenuli gradom. Štrajkaši su se poslijepodne istog dana skupili na Marjanu. Na redovitoj godišnjoj skupštini Težacke sloge Tartaglia je izvjestio o potrebi preinake pravilnika te je predložio da se do kraja godine sazove izvanredna skupština na kojoj bi se novi pravilnik razmotrio i usvojio.

Gospodarsko pitanje

Dakako, promjene u agrarnim odnosima morala je potvrditi Austrija, ali na to ju je trebalo prisiliti. Postalo je jasno da je Centralna vlast u Beču odgovorna za teško gospodarsko stanje i glavni krivac zaostalosti Dalmacije. Prevladalo je shvaćanje da je politički položaj zemlje usko vezan uz gospodarsko stanje i da gospodarska propast dovodi do političke i socijalne propasti.

Tartaglia je dosta truda uložio da protumači ulogu Austrije u gospodarskoj politici prema Dalmaciji, da razotkrije nepravilnosti i pogreške koje upropašćuju postojeće teško stanje. Trebalo je shvatiti da Austriji nije stalo gospodarski podignuti Dalmaciju, već je obećanjima i tobožnjom dobronamjernošću željela postići pokornu Dalmaciju.

Austrija je 1906. drugi put u svojoj vladavini Dalmacijom donijela gospodarski program izgradnje Dalmacije kako bi pridobila stanovništvo Dalmacije i smanjila njihovu težnju o povezivanju s kopnenom Hrvatskom i oslobođenju od njezine vlasti. Prvi put je takav program donesen 1866. kad je prijetila opasnost da Italija ratom otrgne Dalmaciju. Sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom mjenjao bi se odnos u Austro-Ugarskoj Monarhiji, jer je Dalmacija spadala u austrijski, a banska Hrvatska u ugarski dio Monarhije. Tartaglia je bio duboko uvjeren da je Austrija u zabludi vjerujući da će probuđenu narodnu snagu "izliječiti" šakom zlatnog novca ili tamnicom, i okušanom taktikom "ušutkati i pridobiti nezadovoljnike obećanjima u buduće darove".⁴⁰

Odluku Beča o gradnji željezničke pruge Sinj - Aržano i Banja Luka - Jajce, o proširenju luka, predviđene mjere o uskrsavanju poljodjelstva i ribarstva, gradnja hotela i državnih zgrada, namjera uvođenja narodnog jezika u sve urede pa i u policiju, obećana sloboda tiska i sastajanja u Dalmaciji, sve su to prijevare i danajski darovi koje su Dalmatinci shvatili - objašnjava Tartaglia. Po njegovu mišljenju, težnja za oslobođenjem od Beča postala je općenarodna, i Austrija je ne može obećanjima uma-

⁴⁰ I. T., "Austrija i Dalmacija", *Sloboda*, Split 1907., br. 4, 1.

⁴¹ I. T., "Danajski darovi", *Sloboda*, Split 1905., br. 18, 1.-2.

⁴² I. T., "Dalmacija u modi", *Sloboda*, Split 1906., br. 36, 1.

njiti. Ipak, ovim “danajskim darovima” neki kolebljivci su pokolebani, osjetili su svoju ekonomsku slabost i ovisnost o Austriji.⁴¹

Dolazak službene vojne delegacije u Dalmaciju, proslava pobjede austrijske mornarice nad Italijom kraj Visa, divizijske vježbe u Dubrovniku, sve je to uzalud, smatra Tartaglia, jer: “Najača sadašnja karakteristika cijele Dalmacije je nepouzdanje i nepovjerenje prema Austriji i njenoj vladi. Ti su osjećaji jaki i čvrsto su usađeni te ih ne može iščupati ni moda, ni posjeti, manevri ni parade. Mi trebamo djela koja će nas spasiti, a taj spas je sjedinjenje s Hrvatskom”.⁴²

Na javnoj skupštini društva održanoj u Splitu 18. X. 1906. utvrđeno je da ništa od obećanog nije izvršeno, ni na spajanju željeznice, ni u poljodjelstvu, ni na razvoju gospodarstva, ni brodarstva, nisu dani ni težački krediti. Koliko je Austriji stalo da se obećano izvrši, vidi se iz novih mjera kojima država nad posjedom dužnika postavlja prisilnu upravu i državnog upravitelja čime dužnik gubi uživanje svog posjeda o kojem ovisi. Kobne posljedice pokazuju se nakon nekoliko godina, a one su loše za obje strane: novi upravitelj ne ulaže trud i brigu oko unapređenja imanja jer se radi o tuđem dobru i zbog toga se umanjuje vrijednost zemlje koja sada mora pokriti i nove troškove upravitelja. Tim mjerama nitko ne dobiva: vjerovnik nije došao do naplate, a zemlja za vlasnika gubi vrijednost. Porezni ured pušta da se porezi nagomilaju i onda ih tek ubire, a time obitelj pada na prosjački štap. Godišnji porez iznosi 5 -10 kruna za mali posjed, no država ga ubire tek nakon 5 do 10 godina. Posjed vrijedi 100 puta više od svote koja se mora namiriti tj. za ubrati 10 kruna uništava se posjed vrijedan 1000 kruna. Po podacima od 1. I. do 15. VIII. 1905. uvele su se u Zagori 153 prisilne uprave što znači da se svaki drugi dan zavela po jedna uprava. Zbog malog zaostalog poreza stvaraju se veliki troškovi u kojima najviše gubi seljak, a država od toga nema koristi. Te mjere provode se sa znanjem državnih i pokrajinskih vlasti, a narod ni ne pokušava ništa promijeniti. “Ono što vrijedi za čitav svijet ne vrijedi za nas.”⁴³

U članku “Financijski drang” Tartaglia ozbiljno analizira finacijsko pitanje, donosi pokazatelje kojima dokazuje svoju tvrdnju o velikom broju stranih financijskih ustanova u Dalmaciji koje su “prikupile u svoje ruke sve one zlatne niti u kojoj mora da se uguši ekonomska samostalnost”, a time pada i narodna snaga, što je dvostruko pogubno za nas. Ovaj financijski “Drang” traje već četrdesetak godina, a u posljednje vrijeme je intenzivan, uvlači se i pod tuđom firmom s pomoću domaćih kratkovidnih elemenata. Tartaglia na temelju podataka dokazuje da se ovi krajevi “žele poplaviti njemačkim kapitalom, uništiti domaću gospodarsku neovi-

⁴³ I. T., “Nov način kakao se upropašćuje narod”, *Sloboda*, Split 1905., br. 3, 2.

⁴⁴ I. T., “Financijski drang”, *Sloboda*, Split 1906., br. 76, 1.-2.; I. T., “Financijski drang”, *Sloboda*, Split 1906., br. 81, 2.-3.

⁴⁵ I. T., “Siromaštvo Dalmacije”, *Sloboda* 1907., br. 14, 6.

snost i time stvoriti most preko kojega bi te krajeve u potpunosti vezali uz sebe.”⁴⁴

U Splitu su tada djelovale: Prva pučka dalmatinska banka, osnovana 1870., Ljubljanska kreditna banka, osnovana 1900., Hrvatska veresijska banka u Dubrovniku, osnovana 1902., što je za tadašnje potrebe bilo dovoljno. Sada na ovo područje dolazi nova banka Banco commerciale Triestina, a zapravo se iza nje krije Wiener Bank Verein, jedan od najjačih njemačko-austrijskih novčanih zavoda, koji je u kratko vrijeme svojim kapitalom kao obručem zatvorio Balkan i drži ga u svojoj vlasti; on sufincancira 60-ak novčanih, obrtničkih i trgovačkih poduzeća koja se nalaze u slavenskim krajevima Monarhije ili na Balkanu.

Tartaglia analizira razglašeno siromaštvo Dalmacije i donosi novo stajalište. Dalmacija ima prirodna bogatstva, čak i više od krajeva iste veličine; također i radnih ruku ima, iako je dosta muškaraca u najboljoj životnoj dobi od 18 do 30 godina otišlo u strane zemlje, ali ne toliko da bi to bila zapreka proizvodnji. Postojeća prijevozna sredstva nisu smetnja za opstanak proizvodnje, što se vidi i po tome što “stranci bez obzira na prometne teškoće ulažu u ove krajeve i ostvaruju dobit.”⁴⁵

Do tada se kukalo nad siromaštvom Dalmacije, pogotovo nad nedostatkom novca, ali pri tome se mislilo isključivo na gospodarsko stanje brojnoga siromašnog stanovništva, na zapuštenu poljoprivredu, na hipoteke, na primitivno obrađivanje zemlje, a zaboravlja se na dobrostojeći dio stanovništva koji drži novac u stranim bankama i nema interesa za osnivanje privrednih poduzeća ni drugih privrednih pothvata. U Splitu pojedinci imaju 20 milijuna kruna u banci sa 6% dobitka, a u ostaloj Dalmaciji 60 milijuna mrtvo leži uz manji dio uložen u brodarstvo. Tartaglia je uvjeren da bi se taj kapital trebao uložiti u gospodarstvo zemlje pa bi pojedinci ostvarili veliku dobit, a regija bi se uzdigla.

Kako je u Splitu i u cijeloj Dalmaciji na prvom mjestu trgovina vinom, trebalo bi, po mišljenju Tartaglie, poduzeti sve da se barem ta djelatnost unaprijedi. Na primjer: izgradnjom spremišta za vino u blizini luka posao bi postao jednostavniji i ubrzao bi se utovar i istovar te bi se brodovi kraće vrijeme zadržavali u luci i time omogućili dolazak dugim brodovima, čime bi iskorištenost luka, a i dobit postala veća.

Ovim analizama Tartaglia želi potaknuti domaće građanstvo da svojom inicijativom, trudom i sredstvima pokrenu i podignu gospodarstvo Dalmacije, koja ne mora biti samo poljoprivredna zemlja. Dok su se oni zadovoljavali dobitkom na bankovnoj knjižici, stranci su iskorištavali prirodno bogatstvo, a čitav dobitak odnosili u tuđinu.

Uvjeren je da su novčani zavodi Hrvatske spremni pomoći, ali do suradnje nije došlo: ili zavodi nisu ponudili suradnju ili je naši ljudi nisu tražili. U svakom slučaju nedostaje inicijative, poduzetnog duha i znanja. Uobičajeno je poticaj očekivati izvana, od vlade ili nekog financijskog zavoda. “Predrasude su, ali i ustaljeno mišljenje da se bez austrijske vlade

ne može ostvariti jako parobrodarstvo, te se ponižavaju i cigane s vladom i tuđinima te im predaju naše najveće bogatstvo.”⁴⁶

Predratne godine (1911. - 1914.)

Zahlađenje odnosa između Austro-Ugarske i Kraljevine Srbije dovelo je do carinskog rata (1906.- 1911.). Naime, kada je Srbija ukinula trgovačke povlastice Austro-Ugarskoj, ona je zatvorila svoju granicu za srpske stočarske i poljoprivredne proizvode. Zaoštreni odnosi na Balkanu odrazili su se u Splitu pojačanim neprijateljstvom prema Monarhiji. Namjesnik Niko Nardelli nastojao je smiriti stanje.

Primjećuje se da Tartaglia od 1910. godine mnogo manje piše te gotovo nema njegovih članaka s političkim sadržajem, a niti je više urednik *Slobode*. Novi urednik je Ivo Bulić, a nakon njegova odlaska u Imotski zamjenjuje ga Milan Marjanović. Godine 1912. urednik je Oskar Tartaglia. *Sloboda* je neko vrijeme bila zabranjena, a od 3. XII. 1912. svakog dana izlazi kao bilten na jednom listu. Ivo Tartaglia od 1909. vodi vlastiti odvjetnički ured i možda je prezaposlenost razlog njegova smanjenog angažiranja u stranci ili je posrijedi neprihvatanje borbenog usmjerenja glasila. Godine 1913. Tartaglia se ponovno privremeno prihvaća uredništva lista, a od br. 219. tj. od 23. IX. nadalje urednik je Niko Bartulović.

Godine 1912. na mjesto namjesnika Nardellija postavljen je daleko oštriji Mario Attems. K njemu u Zadar krenula je delegacija od 400 uglednih Splićana, predvođenih I. Tartagliom, da iskažu svoje nezadovoljstvo što su 7. svibnja, na dan sv. Duje, radnje morale biti zatvorene čime su privrednici pretrpjeli veliki gubitak. Neprijateljsko stajalište prema državi iskazano je i zbog smrtne presude izrečene 12. VIII. Luki Jukiću, atentatoru na komesara Slavka Cuvaja u Zagrebu. Izbijanjem Prvog balkanskog rata u listopadu 1912. ojačala je politička napetost u Splitu. Načelnik i odbornici poticali su skupljanje novčane pomoći preko organizacije Crvenog križa čime su izražavali simpatiju prema ratnim stradalnicima. S velikom pažnjom pratili su se događaji na bojištu, a pobjeda srpske i crnogorske vojske nad Turcima izazvala je pravo oduševljenje u gradu. Na dan zauzeća Skadra u Splitu su se viorile zastave, bile su upaljene baklje, a okupljenima na Narodnom trgu obratili su se Smodlaka, Tartaglia i drugi.

Slijedila je 16. studenoga 1912. odluka o raspuštanju splitskoga općinskog vijeća, a vlast je preuzeo komesar Teodor Sporn. Već 23. studenoga održan je politički zbor u zadarskoj sabornici u prisutnosti 500 narodnih zastupnika i članova općinskih vijeća, na kojem je iskazano protivljenje zbog raspuštanja općinskih vijeća u Splitu i Šibeniku, a iskazivanjem zadovoljstva zbog pobjede nad Turskom dana je potpora jugoslaven-

⁴⁶ I. T., “Upropašćivanje naše vinske trgovine”, *Sloboda*, 1907., br. 2, 10.-11.

skom zajedništvu. Na povratku u Split sudionicima zbora priređen je svečani doček. S pravom se iz Splita upućuju u Beč uznemirujući izvještaji i Dalmacija označava kao najnemirnija pokrajina u državi.

Početak 1913. godine nakon što je Augustin Ujević 53 dana bio zatvoren u Zagrebu u pratnji detektiva doveden je u Split. Na njega se budno pazilo otkad je sudjelovao 1912. na omladinskom kongresu u Beogradu. U svibnju 1913. Ujević je ponovno uhićen nakon što je održao jedno predavanje te je osuđen na tri dana zatvora. Kotarsko poglavarsvo uplelo je u taj slučaj HPNS, odnosno Josipu Smodlaku uručena je odluka o obustavi rada Pučke štedionice, društva osnovanog potporom HPNS-a, jer su nedopušteno dopustili "učećoj mladeži" - nečlanovima društva, održavati sastanke kako bi osnovali tajno društvo pod nazivom "Narodno ujedinjenje". Na to je reagirao I. Tartaglia objasnivši svima neustavni postupak organa vlasti.⁴⁸ Tartaglia i Smodlaka u svojstvu odvjetnika branili su na raspravi, zatvorenoj za javnost, optuženog Ujevića. Rasprava je trajala od 9 do 14 sati, a optuženik je osuđen na dva mjeseca zatvora. Nekoliko dana kasnije pred sudom se vodila cijelodnevna rasprava protiv devetnaestorice okrivljenih koji se 24. XI. 1912. nisu pokorili zabrani demonstriranja prilikom povratka protestne delegacije iz Zadra. I njih je branio I. Tartaglia. Ujedinjena nacionalistička omladina izražavala je braniteljima optuženih zahvalnost, a svojim pismima ohrabruju Ujevića u zatvoru. Tartaglia ih moli da mu ne pišu jer pisma ne dolaze do zatvorenika.

Split ne miruje; 30. ožujka 1913. demonstrira se u čast pobjednika na balkanskom bojištu. Na godišnjicu atentata L. Jukića raznose se leci pod naslovom "8. lipnja 1912.-1913." nakon čega slijede nova uhićenja. Državno odvjetništvo 6. lipnja vodi novu istragu protiv A. Ujevića i to za održani govor u Beogradu prigodom jedne skupštine kojim je protestirao protiv stanja u Hrvatskoj, iako je za to već u Zagrebu odsjedio dva mjeseca. Devetorici se sudi 18. lipnja zbog sudionitva u demonstraciji od 30. ožujka. Tartaglia ne može šutjeti; javlja se s oštrim člankom u *Slobodi*.⁴⁹ S pravnog stajališta prikazuje postupak sudbenih vlasti prema mladićima A. Ujeviću i M. Bartulici koji se ničim ne mogu opravdati. Oni su "uhapšeni, zatvoreni, osuđeni, pridržani u zatvor dok opet ne budu dovedeni na optuženičku klupu za *zlodjela* kojima će se sigurno uči u trag". Naime obojica su nakon izdržane kazne zadržani u zatvoru još mjesec dana samo zbog bojazni da na slobodi ne ponove svoje djelovanje i da se tako zaštiti i očuva društveni i državni poredak. Takav postupak bio je izvan logike zakonskih propisa. Čime se to može opravdati? - pita se Tartaglia. On zahtijeva da se prema njima postupa u skladu s njihovom krivnjom. Državno odvjetništvo je ipak odustalo od daljnjeg progona Ujevića zbog govora održanog u Beogradu 1912. Povučena je namjera da se Ujević i Bartulica terete i kao izdavači i odgovorni urednici pod tuđim imenom. Zbog raspačavanja zabranjenog broja *Ujedinjenja*

⁴⁸ I. T., "Vrijednost ustavnih prava u Dalmaciji", *Sloboda*, Split 1913., br. 118, 1.

⁴⁹ I. T., "Naši politički 'zločinci'", *Sloboda*, Split 1913., br. 189.

Ujević i Bartulica osuđeni su na 14 dana zatvora i globu od sto kruna. Prijatelji su bili spremni skupiti za njih jamčevinu, posebno i zato što je Ujević bio zbog proteklih događaja prilično iscrpljen, ali nije postojala mogućnost da se jamčevina prihvati. Kada je konačno Ujević izašao iz zatvora, prijatelji su mu omogućili odlazak u Pariz.⁵⁰

O Drugom balkanskom ratu u *Slobodi* je izvještavao Oskar Tartaglia iz Beograda, a trideset dana i s bojišta. Njegovi izvještaji su čitani sa zanimanjem.⁵²

Smirivanjem ratova na Balkanu raspisani su 1913. izbori za općinska vijeća, na kojima su u Splitu izabrani isti članovi kao i 1911. godine. Početkom 1914. HPNS i HS dogovaraju se o uzajamnoj suradnji uz izmjenu programa. Izbijanje Prvog svjetskog rata onemogućilo je daljnje akcije, a već 30. srpnja 1914. Smodlaka i Tartaglia su uhićeni i nakon deset dana s još dvadesetoricom prebačeni u mariborsku kaznionu.

SUMMARY

IVO TARTAGLIA'S WORK IN THE CROATIAN DEMOCRATIC PARTY AND THE CROAT PEOPLE'S PROGRESSIVE PARTY

The period of activity of the Croatian Democratic Party, or as it would later be known, the Croat People's Progressive Party, conforms with the transformation of the political scene in Dalmatia. The old National Party lost its importance, while the younger generation of politicians inaugurates the arrival of new political forces in Dalmatia. The younger generation grouped around the Croat People's Progressive Party. This was the first political party that was active in Dalmatia as well as Civil Croatia, and to have sympathizers in Bosnia and Hercegovina. This article deals specifically with the part played by Ivo Tartaglia (1880-1949) in the Croat People's Progressive Party.

⁵⁰ *Sloboda* je u br. 283. objavila dopis A. Ujevića iz Pariza pod naslovom: "Nacionalizam i hrvatstvo".

⁵² Izvještaji Oskara TARTAGLIE, *Sloboda*, Split 1913., od br. 162. do 176.